

Strashinsky B. R. The history of the emergence of ideas about the principle of reasonableness in the mechanism of interpretation of law

The issue of the history of the origin of ideas about the principle of reasonableness in law occupies a central place within the study of historical and legal aspects of the principles of law in general. The author proves that the ideas about the principles of law in general are marked by the historical duration of their formation and development, and today the legal doctrine is represented by a wide range: a) worldview and scientific ideas of thinkers of antiquity; b) various theoretical and practical ideas of philosophers of the medieval period; c) scientific works of the Modern Age and the Enlightenment; d) innovative concepts and theories put forward by modern philosophers, modern jurists, political scientists, philosophers and scientists (both representatives of legal sciences and other branches of scientific research). In addition, the paper analyzes the history of the origin of worldviews and scientific ideas about the principle of reasonableness in law, as well as identifies the factors that led to its separation as an object of scientific knowledge.

It is substantiated that thinkers of the Antiquity period comprehend and reveal the ideas of reason in law (law) through a set of other concepts and categories that form a connection with this ideological principle, namely: the logos, which is defined as the eternal world order; law, legislative activity as a manifestation of the logos, the ability to formalize the logos; wisdom as a result of education and human experience, public interests and balancing the interests of various subjects of social relations; common sense, etc. Summarizes the position that in the views of thinkers arises and develops the worldview that law is a product of mental human activity, which should be educated, vitally wise, and therefore able to think, analyze the objective needs of society, distinguish between «good» and «evil». This idea became a component of sophistry, which later in the views of Roman jurists expanded and rethought in terms of lawmaking and law enforcement on the mental abilities of man, who invest in the content of laws rational ideas and able to understand and apply them with the mind. It is stated that despite the fact that in the legal teachings of antiquity the principle of reasonableness in law has not yet become an independent subject of worldview or scientific understanding, nor has it been singled out as a separate legal category, it should be noted the research interest of ancient thinkers in development and improvement law, its nature, essence and functional purpose, actions and effectiveness, which are understood, including through the prism of ideas about human wisdom (mind), rationality in law, features of the implementation of law in human consciousness and behavior.

Keywords: law principles, functions law principles, principle of reasonableness in law, role of principle of reasonableness in law, system law principles.

DOI: 10.33663/2524-017X-2021-12-40

УДК 340.1

*Сергій Олександрович Сунєгін,
старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0000-0003-4304-708X*

**АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ЯК ПАРАДИГМА
РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ:
ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ**

Постановка проблеми. В умовах перманентного ускладнення багатоманітних суспільних відносин особливої значущості набувають різноманітні питання, пов'язані із забезпеченням їх якісної нормативно-правової регламентації, яка виступає необхідною передумовою для забезпечення стабільно функціонуючого правопорядку в державі. Правові норми, які безпосередньо визначають особливості правового статусу учасників відповідних суспільних відносин, зміст юридично значущих понять, принципи, цілі і завдання правового регулювання певної сфери суспільного життя, відтворюють у своєму змісті також визначену сукупність концепцій або стереотипів мислення, які виконують роль загальної основи здійснення тих чи інших соціальних перетворень та їх правового забезпечення.

У вказаному контексті мова йде про те, що правовий розвиток будь-якого суспільства завжди засновується на певному способі розуміння соціальних, природних та інших важливих явищ багатоманітної дійсності, який включає в себе систему поглядів, понять, теорій, доктрин тощо, які виконують роль конструктивного принципу у будь-якій суспільній діяльності, що визначає стратегію дій, спрямованих на вирішення значущих для соціуму та громадян завдань. У повній мірі це стосується і наукової діяльності, у тому числі юридичної науки, яка функціонує в межах визначеної наукової парадигми та тих засад, які вона конститує, виражених, зокрема, у фундаментальних законах, понятійно-категоріальному апараті, критеріях пояснення наукових фактів, ціннісних перевагах суспільного розвитку тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика парадигмальних засад розвитку юридичної науки вже стала предметом доктринального осмислення багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, причому насамперед з боку представників загальнотеоретичної юриспруденції. Зокрема, відповідні питання досліджувалися такими вченими: В. Бачинін, Ж.-Л. Бержель, Г. Дж. Берман, С. Бобровник, В. Лапаєва, Г. Мальцев, Б. Мелькевік, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришин, Ю. Шемшученко тощо. Не применшуючи величезної ролі та значення наукового доробку цих та багатьох інших вчених, спробуємо системно осмислити історичні витoki та сучасний контекст антропоцентризму як базисної парадигми розвитку юридичної науки з метою визначення перспектив подальшої трансформації соціогуманітарного наукового дискурсу.

Мета статті. Метою цієї статті є визначення історичних витоків та сучасного контексту антропоцентризму як вихідної парадигми розвитку юридичної науки та його впливу на трансформацію соціогуманітарного дискурсу в умовах сьогодення.

Основні результати дослідження. Дослідження парадигмальних засад розвитку будь-якої науки об'єктивно взаємопов'язано з багатоманітними суспільними процесами, в межах яких формуються, еволюціонують, змінюються та зникають загальні ціннісно-ідеологічні еталони, які виконують роль абсолютних орієнтирів тих чи інших соціальних перетворень. Зазначені еталони включають в себе насамперед прийняті у певному суспільстві уявлення про належне і справедливе, свободу та соціальну відповідальність, чесність, гідність та нікчемність, стриманість та нетерпимість тощо. Ці та інші подібні уявлення обумовлюють розвиток як повсякденної, так і будь-якої професійної свідомості, у тому числі наукової, яка проявляє себе в межах відповідної галузі наукового знання, зокрема, юриспруденції. Обслуговуючи інтереси суспільства і громадян, соціальні потреби та запити, юридична наука виконує низку важливих функцій, основу яких складають загальні правила, вимоги, ідеї, цінності та норми, які мають аксіоматичне значення, а отже, пронизують своїм змістом практично будь-які доктринальні розвідки, забезпечуючи ідеологічний, виховний, освітній та інший вплив на суб'єктів.

З цього випливає, що юридична наука функціонує та розвивається у контексті внутрішнього взаємозв'язку між відповідними політико-правовими явищами та комплексом світоглядних установок, які конституують систему координат основоположних соціальних, у тому числі духовних цінностей, що сприймаються як певні аксіоматичні положення, які повинні покладатися у будь-які науково-правові дослідження. При цьому вказані ціннісно-світоглядні установки мають найзагальніший характер, а тому закладаються в основу обґрунтування будь-якої соціо-нормативної системи, а відтак і людської поведінки та діяльності; саме вони, на нашу думку, утворюють парадигмальні засади розвитку юридичної науки, завдяки яким відбувається доктринальне осмислення відповідної юридичної проблематики, зокрема, типів або концепцій праворозуміння, механізму правового регулювання суспільних відносин, правового статусу суб'єктів права тощо.

Отже, парадигмальні засади функціонування юридичної науки потрібно шукати не стільки у, власне, правовій матерії, скільки у певній стратегії соціокультурного розвитку як окремого суспільства і держави, так і людства в цілому, сучасний етап трансформації якого відбувається під впливом інтенсивних глобалізаційних процесів у різноманітних сферах та галузях життя, в межах яких зазнають уніфікації насамперед змістовні параметри найголовніших ціннісно-ідеологічних конструктів, що обумовлюють напрями розвитку відповідних соціальних перетворень. У контексті еволюції правової системи такі загальні парадигми знаходять свій особливий прояв або вираження, зумовлене специфікою права та пов'язаних з ним феноменів багатоманітної соціальної дійсності.

Зокрема, типи або концепції праворозуміння, їх змістовна характеристика та пануючі серед більшості науковців оцінки їх ролі та значення у формуванні правопорядку в суспільстві завжди засновуються на більш загальних парадигмах, положення яких мають аксіоматичний характер та визначають перспективну стратегію їх подальшого осмислення. Саме тому визначення у якості парадигми пізнання права відповідного типу праворозуміння, яке обґрунтовується деякими вченими [1, с. 28; 2, с. 12], слід визнати не зовсім вдалим, оскільки теоретико-методологічний підхід до формування образу права та до розуміння його сутності не замикається на самому собі, а засновується на більш загальних філософсько-світоглядних, ціннісно-ідеологічних орієнтирах, які, власне, і визначають ракурс осмислення правової проблематики в межах визначеної методології.

З огляду на це, на нашу думку, парадигмальність типів праворозуміння та їх визначальний характер по відношенню до вибору методологічних підходів пізнання політико-правових явищ має внутрішній характер, тобто такий, що обмежується сферою юридичної науки як особливої галузі людської діяльності, спрямованої на розробку та систематизацію об'єктивних, істинних знань про державу і право. Самі ж типи праворозуміння, їх конкретний зміст в межах визначеної соціокультурної реальності, у свою чергу, обумовлюється парадигмою вищого рівня, яка являє собою певний світоглядний ідеал, що конститує стратегію і тактику розвитку людської поведінки та діяльності. Такою загальною парадигмою розвитку людства в умовах сьогодення продовжує залишатися антропоцентризм, центральна ідея якого протягом багатьох століть була суттєво розвинена завдяки досягненням науково-технічного прогресу та надбанням світової культури.

Отже, спробуємо більш детально розглянути зміст антропоцентризму як найбільш загальної, вихідної парадигми соціокультурного розвитку людства взагалі та особливості його історичної еволюції на європейському континенті, звідки він поширив свій вплив практично на весь світ.

Як відомо, антропоцентризм являє собою філософсько-світоглядний ідеал та одночасно напрям загального соціального розвитку, відповідно до якого людина є центром Всесвіту, «мірою всіх речей» та апріорною метою розвитку всіх суспільних явищ і процесів. Зародження ідей антропоцентризму відбулося ще у стародавні часи, в епоху Античності. Своєрідним чином вони були розвинені та переосмислені у період Середньовіччя, в межах якого ствердився так званий «християнсько-теологічний антропоцентризм, зумовлений біблійним поглядом на людину як на затьмарений гріхом образ Бога або Творця» [3, с. 89], який повинен прагнути не до свободи самоствердження, а до вищої форми свободи – свободи від гріха, що прокладає шлях до вічних небесних цінностей [4, с. 271].

Водночас, починаючи з XIV століття, з початком епохи Ренесансу (Відродження) антропоцентризм остаточно почав оформлюватися у фундаментальну систему ідей та принципів філософсько-світоглядного значення, що заклали докорінні зміни у європейській суспільній свідомості, пов'язані з формуванням автономної світоглядної системи координат, яка є повністю самодостатньою, вільною та не залежить від будь-яких надприродних впливів. У вказаному контексті слід відзначити, що саме гуманістичні ідеї епохи Ренесансу заклали фундамент подальшого історичного соціокультурного розвитку європейського континенту, а згодом – практично всього світу, який триває донині.

Основною відмінною рисою даного історичного періоду є поступовий відхід від теоцентричного характеру культури, її поступова секуляризація, розвиток науки та мистецтва на гуманістичних засадах, викладених у філософських працях мислителів даної епохи. Людська поведінка та діяльність в цей період все більше раціоналізується, а традиціоналізм, у тому числі морально-релігійний, поступово втрачає свої соціальні позиції; якість основної засади соціального розвитку набуває ідея вільної людини-творця, яка починає визнаватися найвищою соціальною цінністю, особистістю, яка є повноправним творцем власної долі.

У науковій літературі справедливо відзначається, що протягом періоду епохи Ренесансу (XIV–XVI ст. ст.) «завершився перехід від феодального середньовіччя до сучасного типу західної цивілізації, відбулася зміна типів культури, систем цінностей та форм світогляду. Це була перехідна і тому надзвичайно суперечлива епоха, коли було реалізовано низку радикальних соціокультурних метаморфоз в європейській нормативно-ціннісній свідомості... Основні соціокультурні метаморфози, які супроводжували Ренесанс, полягали у наступному:

1) змінилася модель світобудови, середньовічна картина скінченого всесвіту змінюється умовляною моделлю нескінченного космосу, виникає ідея саморуху матерії, в результаті якої зникає необхідність Бога як першоджерела світобудови;

2) відбулася зміна моделей культури, людина поставила себе у центр світоустрою, теоцентризм почав поступатися першістю антропоцентризму;

3) почалося формування нового соціокультурного типу особистості з чітко вираженими трансгресивними схильностями, яка прагне до незвіданого та забороненого, самореалізації та самоствердження;

4) розширився простір соціальної свободи» [5, с. 715-716].

Ідеї антропоцентризму, що закладалися у період Ренесансу, були висвітлені у працях тогочасних філософів-гуманістів, які переосмислили проблему людської особистості та її взаємовідносин з оточуючим світом, у тому числі з іншими суб'єктами. Серед представників тогочасної філософської думки слід насамперед назвати Данте Аліг'єрі (1265–1321), Джаноццо Манетті (1396–1459), Лоренцо Валла (1400–1457), Марсіліо Фічіно (1433–1499), Ніколо Макіавеллі (1469–1527), Еразм Роттердамський (1469–1536), Вернардіно Телезіо (1509–1583), Мішель Монтень (1533–1592), Гуго Гроцій (1583–1645) та інших мислителів-гуманістів.

Узагальнюючи ідеї та думки, закладені у філософських працях вказаних мислителів епохи Ренесансу [6, с. 86-109], можна зробити деякі важливі висновки, які свідчать про започаткування нового підходу у сприйнятті та розумінні особливостей соціонормативного буття людини, що справили вирішальний вплив на розвиток правових систем у всі наступні історичні епохи. Зміст вказаного підходу, на нашу думку, можна висвітлити за допомогою наступних тез, а саме:

1) по-перше, раціоналізація та секуляризація суспільного життя, що супроводжували епоху Відродження, обумовили поступову переорієнтацію цілей соціонормативного упорядкування суспільного життя. Якщо у попередні історичні періоди пануючі у суспільстві норми незалежно від їх конкретного різновиду спрямовувалися насамперед на досягнення єдності соціального буття шляхом забезпечення формування високого рівня моральної свідомості особистості та збереження традиціоналізму у суспільних відносинах, її безпосередньої відповідальності за утвердження у суспільному житті справедливості та загального блага, високого рівня інтелектуальної та духовної самодисципліни, то з розвитком Ренесансу серед цілей нормативного впливу на суспільство почали домінувати ідеї стосовно необхідності забезпечення принципу індивідуальної свободи людини, нестримного розвитку її інтелектуальних та творчих здібностей, можливостей її самовираження та самоствердження тощо;

2) по-друге, Ренесанс започаткував процес поступової зміни світоглядних констант системи соціонормативної регуляції суспільних відносин, яким надається абсолютне, аксіоматичне значення та на які завжди свідомо або підсвідомо спирається раціональна діяльність людини. Зокрема, якщо в античному та середньовічному суспільствах, які мали переважно традиційний характер, роль таких констант виконували відповідні міфічні та релігійні уявлення, образи і правила, то з розвитком філософії Ренесансу їхнє місце поступово почали займати раціональні (логічні) та емпіричні конструкти осмислення та пізнання оточуючої дійсності у всій багатоманітності її прояву, виникнення яких обумовлювалося формуванням нового типу особистості в цей історичний період – вільної амбіційної людини, індивіда, здатного самостійно осягнути Бога та опанувати закони природного, соціального та культурного буття. Власне, цей факт надав новий імпульс у розвитку природно-правових (договірних) концепцій походження держави і права, у зв'язку із чим система соціонормативної регуляції суспільних відносин почала поступово розглядатися та обґрунтовуватися у філософсько-правовій доктрині як така, що має переважно консенсусний та відносний характер. Як зазначається у науковій літературі, «в межах світорозуміння Відродження була оновлена стародавня концепція суспільного договору, за допомогою якої в подальшому пояснювалися як причини виникнення держави, так і легітимність державної влади. При цьому наголос робився на значенні вільного волевиявлення всіх індивідів, які формували державу та зазвичай розглядалися як такі, що є добрими від природи» [7, с. 169];

3) по-третє, саме у період Ренесансу був закладений «фундамент» поступової автономізації соціальних регуляторів, внаслідок якої між ними почали послаблюватися сутнісні взаємозв'язки. Така автономізація стала цілком закономірним наслідком зміни традиційної у Середньовіччі картини системи світобудови, вищу ланку якої займав Бог, а нижню – людина як суб'єкт пізнання оточуючої реальності, представлені величезною кількістю різних об'єктів. Зазначена система світобудови передбачала реальне існування Бога, а також те, що суб'єкт пізнає об'єкт та користується ним у тих межах і напрямках, які задані Богом. Секуляризація суспільного життя, започаткована Ренесансом, сприяла зменшенню впливу релігійних норм та заповідей на поведінку та діяльність людини, внаслідок чого вже у період епохи Просвітництва з'явилася метафора німецького філосо-

фа Ф. Ніцше «Смерть Бога», яка засвідчила глибоку моральну кризу суспільного розвитку, в якому була втрачена віра у абсолютні моральні закони.

Така автономізація соціальних регуляторів поступово призводила до втрати розуміння їх цілісного та взаємопов'язаного характеру у європейському суспільстві, внаслідок чого, наприклад, такі злочинні діяння, як вбивство та крадіжка, осмислювалися в подальшому вже не стільки як порушення божественних, моральних заповідей або настанов, скільки як порушення права іншої особи, відповідно, на життя та власність. Так само і інші обов'язки, зокрема, покора громадян вимогам державної влади, обґрунтовувалися вже не відповідними морально-релігійними приписами, а суто раціональною необхідністю забезпечення загального правопорядку та стабільного розвитку всієї системи суспільних відносин і, насамперед, матеріально-виробничих (економічних), яким відводилася роль основи всіх процесів, що відбувалися в суспільстві.

В подальшому зазначені ідеї були суттєво розвинені у добу Реформації та Просвітництва, які стали закономірним наслідком утвердження принципу індивідуалізму у соціальному житті. За словами французького дослідника К. Лавалля, саме в епоху Просвітництва остаточно стверджується «розрахункова або бухгалтерська» автономія індивіда [8, с. 202]. При цьому слід звернути увагу на два важливі, на нашу думку, моменти, а саме:

1) Реформація, як релігійний та суспільно-політичний європейський рух XVI – початку XVII століть, заклала фундамент релігійного індивідуалізму, в межах якого відкидалися церковні догмати, авторитет церкви та святих отців і, як наслідок, обґрунтовувалося невід'ємне право кожної людини на «особисту» віру в Бога (Христа), позбавлену об'єктивних або зовнішніх по відношенню до суб'єкта критеріїв тлумачення та розуміння як самої Біблії, так і будь-якого християнського правила віри та життя;

2) Просвітництво, як ключова епоха розвитку європейської культури XVII–XVIII століть, сприяло остаточному утвердженню в суспільному житті раціоналізму, інтелектуального вільнодумства та абсолютизації наукового підходу у пізнанні оточуючої дійсності, в межах якого на філософсько-наукових засадах була обґрунтована думка про найвищу соціальну цінність прав і свобод людини, яка і дотепер вважається аксіоматичною передумовою забезпечення суспільного добробуту та громадянської злагоди.

У вказаному контексті у науковій літературі вірно відзначається, що «питання свободи думки, совісті та релігії у філософсько-правовій думці Просвітництва займали одне з важливих місць. У центр уваги було поставлено людську особистість, а саме такі її елементи, як совість, воля, свобода, у тому числі свобода совісті. Ці ідеї були пов'язані з вільною особистістю, яка не визнає зовнішньої детермінації, що включає вплив традиції, нав'язаний авторитет та пануючу думку. Цей період характеризується не лише посиленням боротьби за утвердження гуманістичних ідей, розробкою проблем людської гідності в працях європейських просвітителів, але й нормативним закріпленням концепції прав людини внаслідок буржуазних революцій. Головним питанням цієї епохи було вже не досягнення релігійних свобод, а їх правове закріплення та розширення. Ця епоха є ключовою щодо Модерну та Постмодерну, оскільки обидва періоди оперують тими ж ідеями, поняттями, проблемами, що й Просвітництво» [9, с. 337; 10, с. 118].

Погоджуючись з тим, що Просвітництво дало новий імпульс у розвитку наукового знання в цілому, завдяки чому нові наукові досягнення все більше використовувалися в інтересах суспільного розвитку, все ж потрібно констатувати, що остаточно утвердження у цей період пріоритету суб'єктивізму в осмисленні та пізнанні всієї багатоманітності природної та соціальної реальності сприяло подальшій поляризації ідей, думок та концепцій забезпечення прогресивного соціального розвитку, які все більше відмежовувалися від традиціоналізму як особливого світогляду та соціально-філософського напрямку, що ставить в основу людського пізнання досвід та мудрість соціальної традиції в улаштуванні будь-яких суспільних справ та перетворень. Розмаїтість філософсько-наукових концепцій забезпечення прогресивного суспільного розвитку, віра у самодостатність свідомості та розуму людини у пізнанні закономірностей природного та соціального буття, неминуче призвели до остаточного утвердження релятивізму як базисної методологічної засади, що абсолютизує відносність та умовність людського пізнання.

Крім цього, слід також звернути увагу і на той факт, що в межах епохи Просвітництва було остаточно обґрунтовано новий тип людської особистості – «людини економічної» («homo economicus»), яка у своїй поведінці та діяльності повинна керуватися передусім власними бажаннями, уподобан-

нями, потребами, тобто бути так званим «розумним егоїстом», який, задовольняючи особисті матеріально-чуттєві інтереси, тим самим сприятиме утвердженню загальносоціального блага.

У спеціальній науковій літературі справедливо відзначається, що «основою концепції людини економічної як ідеальної моделі особистості виступає ідеологія Просвітництва, в якій найяскравіше виражена впевненість у вирішальній ролі розуму та науки у пізнанні «природного порядку», що відповідає справжній природі суспільства з його орієнтацією на необмежене зростання матеріального благополуччя. Трансформація традиційних цінностей західноєвропейської культури послідовно відображається у найбільш значущих соціальних сферах: інструментальній – економіці, інституційній – праві та символічній – мистецтві, у сукупності визначаючи специфіку ідеологічного простору. І саме зазначені складові – економіка, право, мистецтво – вже в епоху Просвітництва почали справляти вирішальний вплив на особливості поведінки та діяльності людини економічної як ідеальної моделі особистості в ідеологічному просторі західноєвропейського суспільства... Специфіка трансформації моделі «людини економічної» в епоху Відродження та Просвітництва визначається змінами в ідеологічному просторі правової системи. Секулярний світ людини економічної вимагав юридичного обґрунтування соціальних змін, що відбувалися, де онтологічний, аксіологічний, гносеологічний та сутнісний аспекти правової нормативності, етапи її становлення та розвитку являють собою генезу права як прогресуючої еволюції змісту, обсягу, масштабу і міри свободи, рівності та справедливості. Відповідно, регулювання правової системи Західної Європи в епоху Відродження та Просвітництва нерідко розглядається в якості установлення правових приписів та їх забезпечення державою... Епоха Відродження поступово змінює духовний культурно-історичний вектор середньовічного суспільства у бік раціонально-архаїчної культури антропоцентризму, результатом чого була нездатність європейського суспільства подолати історичну інерцію потенціалу ліберальної просвітницької культури. В епоху Відродження в ідеологічному просторі Європи змістився акцент з теоцентризму на антропоцентризм і, в подальшому, крізь епоху Просвітництва – від теїзму, як абсолютної маніфестації віри в Бога, до деїзму, як цілком умовній повазі до Божественного начала, і, як загальний наслідок духовного перетворення – до відвертого атеїзму. Буржуазне суспільство, яке виникло в епоху Просвітництва, з надмірним домінуванням економіки у всіх соціальних сферах змістило трансцендентне на периферію суспільної свідомості. З тих часів економічна ідеологія прагне охопити та підкорити всі сфери людської активності так, щоб перетворити їх на частину власної ідеології... Секуляризм разом із ідеологією Просвітництва поступово зруйнував релігійні та пов'язані з ним моральні, правові, політичні, економічні структури, звільнивши значні матеріальні експансії у вигляді процвітаючих та привілейованих капіталістичних сил, які стали основним чинником у створенні сучасного глобального капіталізму... Стан моралі у добу Просвітництва характеризується нестійкою рівновагою, що позбавлена визначеного змісту та у зв'язку із цим легко трансформується в естетичну якість. Ця мораль легко перетворюється на гру, у двозначність, у казуїстику, швидко перемикається зі світу об'єктів у внутрішній, суб'єктивний світ людини» [11, с. 10, 17, 20, 27, 32].

Г. Мальцев також акцентує увагу на тому, що саме доба Просвітництва призвела до появи раціональної людини капіталістичного суспільства, «*homo economicus*», охопленої прагненням до особистої вигоди, користі, прибутків, грошей та багатства, здатної не надавати жодного значення будь-яким соціальним перешкодам та моральним цінностям. У будь-якому випадку класичний раціоналізм поставив під сумнів глибинні мотивації моральних та правових вчинків людини, а сферу моральної регуляції поставив під керування прагматичного розрахунку, вигоди та користі, гонити за життєвим успіхом. У такий спосіб людський дух був загнаний у вузький простір економічного індивідуалізму, в якому він відчув себе по-справжньому відчуженим, самотнім, ізольованим від великого, світлого і радісного, природного світу [12, с. 83-84].

Відтак, говорячи про прогресивний характер доби Ренесансу та Просвітництва, відзначаючи такі характерні для цих історичних періодів ознаки суспільного прогресу, як розвиток виробництва, промисловості, мистецтва науки і техніки, не потрібно забувати, що тогочасна буржуазія ставила перед собою завдання не стільки розвивати мистецтво, науку, техніку тощо, скільки отримувати грошові прибутки. Мистецтво ж, товарне виробництво, наука і техніка розвивалися здебільшого тому, що сприяли збільшенню капіталів буржуазії. З цього випливає факт відсутності прямої залежності між розвитком ринкової, капіталістичної економіки та прогресом мистецтва, науки, промисловості тощо. Якщо розвиток капіталізму супроводжується прогресом науки, техніки

та мистецтва, то це не тому, що капіталісти є такими унікальними, ідейними та прогресивними, а тому, що у тій чи іншій сфері суспільного життя капіталісти розміщують відповідні «замовлення» для свого подальшого збагачення або щоб задовольнити своє самолюбство.

Жодним чином не заперечуючи той факт, що періоди Ренесансу та Просвітництва надали величезний поштовх розвитку мистецтва і науково-технічного прогресу, все ж потрібно визнати, що деморалізуюча ідеологія індивідуалізму, економічного антропоцентризму справляла і продовжує справляти негативний вплив на масову свідомість громадян по всьому світу, тоді як науками і мистецтвами займаються надзвичайно незначний відсоток людства.

Як бачимо, епоха Просвітництва заклала остаточні підвалини для подальшого розширення, а відтак і зміни уявлення про будь-які оточуючі об'єкти природної та соціальної дійсності, у тому числі про сутність та природу соціонормативної регуляції людської поведінки, джерелом якої визнавалася людська суб'єктивність. Адже якщо, наприклад, роль релігії як соціального регулятора починає обмежуватися у кращому випадку актом створення Богом Всесвіту та одночасним запереченням впливу релігійних норм на людську поведінку та діяльність, якщо виконання моральних імперативів обмежувати лише індивідуальними, особистими можливостями безвідносно до трансцендентного морального ідеалу, якщо процес пізнання оточуючого світу, використання людиною об'єктів природи, світ науки і мистецтва починає опосередковуватися лише раціональним, інтелектуальним виміром та розрахунком їх прибутковості, то в кінцевому рахунку це призведе до зміни характеру взаємозв'язків в системі суб'єктно-об'єктного відношення, що, власне, і має місце в умовах фактично всесвітнього панування сучасної ліберальної ідеології та породженого нею постмодерну як особливого способу осмислення будь-яких соціальних явищ і процесів.

Саме на методологічній базі ідей Просвітництва була остаточно сформована ліберальна ідеологія з відповідною системою її основних напрямів у різноманітних сферах і галузях суспільного життя. Лібералізм вже на вищому нормативному рівні проголошує права і свободи людини найвищою соціальною цінністю, закріплюючи за ними якість основної та єдиної засади суспільного порядку. Серед основних напрямів розвитку сучасного лібералізму потрібно насамперед назвати юридичний, економічний, політичний та культурний. Основу кожного із вказаних напрямів ліберальної ідеології складають відповідні взаємопов'язані принципи.

Зокрема, одним із основних принципів юридичної лібералізму є рівність всіх громадян перед законом незалежно від будь-яких формальних ознак, серед яких майновий стан, політичні та релігійні переконання, національність, стать, місце проживання, соціальний статус тощо. Політичний лібералізм передбачає, що державна влада функціонує у суспільстві лише на благо громадян, а також наявність загального, рівного для них виборчого права. Економічний лібералізм конститує недоторканність приватної власності, вільний ринок та свободу підприємництва. Культурний лібералізм фокусує увагу на тих правах особистості, які надають можливість йому самостійно обирати для себе будь-який спосіб життя.

У контексті визначення особливостей розвитку ліберальної ідеології в умовах сьогодення насамперед зауважимо, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть людство опинилося під впливом глобальних трансформацій, що проявляють себе на різних рівнях соціальної системи в цілому. Вказані зміни були викликані глибокими протиріччями, що мали місце в соціально-економічному, політичному, культурному та, зокрема, правовому житті суспільств. Інтенсивні соціальні перетворення, а також всім добре відомі трагедії ХХ століття, обумовили потребу у переосмисленні основних ціннісних засад суспільно-державного розвитку. Втім, на жаль, але доводиться констатувати, що таке переосмислення мало здебільшого характер простого пристосування ліберальних ідей до сучасних науково-технологічних реалій, широке впровадження яких у суспільне життя сприяло, з одного боку, примітивізації змісту свободи до рівня його матеріально-гедоністичного аспекту, тобто як свободи від будь-яких внутрішніх та зовнішніх обмежень, сорому та інших залежностей, а з іншого – радикалізації цієї ідеї в межах нової інформаційно-технологічної реальності, постмодерну, а також лібертаріанства як основної концепції сучасної ліберальної ідеології.

Зокрема, лібертаріанство як концепт сучасного лібералізму суттєво розширює простір свободи вибору, самореалізації та самовизначення, свободи, на яку не повинні впливати жодні морально-релігійні контексти та забобони, свободи дотримуватися особистих бажань у всіх випадках, коли це прямо не забороняється правовим законом.

Н. Крестовська, досліджуючи правові аспекти лібертаріанства, зазначає, що «лібертаріанство абсолютизує індивідуальну свободу та здатність людини до самоорганізації й, відтак, спрямоване

на мінімізацію обмежень свободи з боку усіх суб'єктів політики, передусім держави. До ідей-цінностей лібертаріанства відносять, крім свободи та автономії особистості, мінархію (мінімальна влада), невтручання держави до приватної сфери, критику соціальних функцій держави, заборону нападу та агресивного насильства, застосування сили лише для захисту або відплати. У розвиток цих ідей сучасне лібертаріанство виступає за: свободу розпорядження власним тілом (право на аборти, одностатеві шлюби або союзи, евтаназію тощо); свободу пересування, у тому числі вільну міграцію, свободу думки та слова і, відповідно, проти будь-якої цензури; свободу підприємництва аж до повного усунення державного регулювання економіки. Усі людські відносини мають базуватися на добровільних засадах; законом має бути обмежено тільки агресивне насильство (вбивство, пограбування, зґвалтування, викрадення за викуп та шахрайство тощо). Прихильники лібертаріанства називають його філософією свободи, яка нічого не забороняє, навіть агресію проти індивіда або власності, якщо вона здійснюється для самозахисту. У зв'язку з цим, лібертаріанці захищають право громадян на володіння зброєю. Лібертаріанство виступає проти державного втручання в економічні відносини та проти державних соціальних гарантій і, відповідно, погоджується тільки на мінімальну державу» [13, с. 47].

Всесвітньо відомий австрійський економіст та політичний філософ ХХ століття Ф. А. фон Хайек, на ідеях якого в значній мірі засновується сучасне лібертаріанство, зазначав, що «основною рисою індивідуалізму є повага до особистості як такої, тобто визнання абсолютного суверенітету поглядів та схильностей людини у сфері її життєдіяльності, якою б специфічною вона не була, а також переконання у тому, що кожна людина повинна розвивати притаманні йому таланти... При цьому свобода особистості є несумісною з пануванням однієї, єдиної мети, яка підпорядковує своєму змісту все життя суспільства... Держава повинна обмежитися розробкою загальних правил для певного типу ситуацій, надавши індивідам свободу у всьому, що пов'язано з обставинами місця і часу, оскільки лише індивіди можуть знати ці обставини у повній мірі та пристосовувати до них свої дії» [14, с. 41, 93, 199].

З урахуванням цих та деяких інших ідей, американський філософ та один із ідеологів сучасного лібертаріанства Р. Нозік більш рішуче обґрунтовував концепт мінімальної держави та першорядне значення індивідуальних прав і свобод людини. Він, зокрема, вважав, що «мінімальна держава – це максимальна держава, існування якої може бути виправдане. Будь-яка держава, яка більше мінімальної, порушує права людини». Також Р. Нозік обґрунтовував концепт, згідно із яким кожна соціальна група має право пропонувати свою модель улаштування суспільства і переконувати інших суб'єктів наслідувати відповідний зразок, вважаючи при цьому, що всі ідеї повинні бути випробувані на практиці, оскільки лише у такий спосіб можливо побачити їх життєздатність. Адже, на його думку, люди пробують жити в різних спільнотах та залишають ті, які їм не подобаються (які вони вважають дефектними), або дещо змінюють їх. Одні спільноти будуть залишені, інші будуть боротися за виживання, деякі розколюються, а деякі розцвітуть, стануть численними і у них з'являться наслідувачі. Кожна спільнота повинна завоювати і утримати добровільну прихильність своїх членів. Жодна модель не буде нікому нав'язуватися». Якщо ж відповідна модель набула якості основи суспільного розвитку, то лише завдяки добровільній згоді всіх і кожного жити згідно з тими правилами, які нею конститууються та пропонуються [15, с. 193, 386].

Ще більш радикальні лібертаріанські ідеї висловлював М. Ротбард, який, зокрема, зазначав: «основна задача лібертаріанства полягає у тому, щоб протидіяти будь-яким порушенням прав власності людини на самого себе та законно набуту власність... Лібертаріанці розглядають державу як вищого, вічного, найкращим чином організованого агресора проти особистості та власності людей. Такими є всі держави – завжди і всюди – демократичні, диктаторські або монархічні, червоні, білі, блакитні або коричневі... У декількох словах лібертаріанське кредо може бути виражено так: 1) абсолютне право кожного на своє тіло; 2) абсолютне право людини на володіння і використання тих матеріальних ресурсів, які він знайшов і перетворив; 3) абсолютне право обмінювати або видавати власність тому, хто забажає її обміняти або отримати» [16, с. 57-58, 84].

Як бачимо, лібертаріанство, по суті, радикалізує значення партикуляризму в соціальному житті, його гетерогенність, онтологізує нетрадиційність, відмінність, своєрідність, оригінальність, причому поза контекстом їх морально-релігійного обґрунтування, тобто поза сферою дихотомії системи координат «добро – зло», елементи якої належать до соціальних явищ, дій та мотивів людей і узагальнено визначають, з одного боку, належне або морально-позитивне відношення, а з іншого – мо-

рально-негативне або засуджуване. Для лібертаріанства як би не існує нормативності об'єктивної, традиційної моралі та релігії, а є лише у кращому випадку суб'єктивна інтерпретація відповідних норм, яка повинна підлаштовуватися під свободу та прагматичні інтереси особистості.

Незважаючи на те, що в межах сучасного соціогуманітарного дискурсу лібертаріанство не є єдиним концептом, спрямованим на забезпечення прогресивного суспільного розвитку, соціальна практика у більшості демократичних країн свідчить про те, що саме його положення поступово впроваджуються у суспільне життя, причому не лише за допомогою прийняття відповідних актів законодавства, але й впливу на свідомість та волю індивідів за рахунок інших складових духовної та матеріальної культури, зокрема, мистецтва у його широкому розумінні. Зазначене знаходить свій безпосередній прояв у соціальному програмуванні все більшого, практично нічим не стримуваного розширення індивідуальної свободи, розуміння якої невинно продовжує втрачати фундаментальні, об'єктивні морально-релігійні засади, корисність та доцільність яких неодноразово підтверджувалася історичним досвідом.

Досліджуючи проблемні аспекти трансформації лібералізму в сучасних реаліях, окремі вчені вірно відзначають, що «в ім'я помилково зрозумілих цінностей та ідей демократії, прав і свобод людини, всіляко заохочується політика демонтажу всіх можливих табу, культивування безмежної толерантності, що найчастіше виражається терміном «політкоректність» та є ключовою складовою демократичного месіанства. Толерантність, яка значною кількістю індивідів розуміється як інтегральна частина міфології прав і свобод людини, зазнає своєї інверсії, що все більше висвітлює її зворотну, протилежну сторону – неприйняття цінностей і культур незахідних народів, висміювання їх вірувань, наруга, приниження та глузування над їхніми богами, пророками, мучениками за допомогою різних карикатур... Більше того, мова йде про спроби зміни самої природи людини шляхом фактичного заперечення статевих відмінностей, про прагнення до звільнення людини від «тиску» традицій у соціальних взаємовідносинах, духовних перешкод, обмежень, заборон, які дисциплінують особистість та стримують її егоїстичні пориви, про детабуїзацію» [17, с. 9-10].

Як бачимо, така лібертаристське розуміння поняття «свобода» конституює надто примітивні, тривіальні догматичні установки, які не можуть покладатися в основу будь-якої соціальної взаємодії, тим більше використовуватися в реальному державному будівництві. Адже кожна соціальна група, суспільство і держава не матимуть довгострокової історичної перспективи прогресивного розвитку, якщо у фундамент або основу її розвитку не закласти та не культивувати надособистісні ідеали, заради яких можна пожертвувати особистими правами та інтересами. У контексті розвитку суспільства такий концепт свободи фактично обґрунтовує так званий «соціальний дарвінізм», тобто природний відбір в межах людського співтовариства. У практичній площині це означає поступове утвердження в суспільній свідомості незаперечної пріоритетності такої форми соціальної взаємодії, в якій кожен індивід ставить до будь-яких інших учасників суспільних відносин лише як до способу або засобу досягнення своїх особистих прагматичних цілей. Очевидно, що розбудова такої системи координат суспільних відносин:

1) по-перше, фактично виправдовує будь-які форми соціального приниження, а отже, програмує посилення соціальної нерівності, відчуження, конфліктогенності в суспільстві, що все частіше набуватиме свого вираження у виникненні протистояння, розладу та ворожнечі на різних соціальних рівнях;

2) по-друге, суттєво послаблюватиме регулятивно-інтегративний потенціал моралі та релігії як важливих і необхідних соціальних регуляторів, що, з одного боку, значно посилить нестабільність, невизначеність та непередбачуваність суспільного розвитку з огляду на все більш умовний і відносний характер категорій та цінностей об'єктивної моралі (наприклад, чесність, порядність, взаємоповага, вірність, вихованість тощо), а з іншого – знижуватиме рівень соціальної відповідальності загалом;

3) по-третє, поступово дестабілізуватиме правопорядок в суспільстві, підтримка якого в означених умовах може орієнтуватися лише на страх перед можливим покаранням за вчинення правопорушення.

У контексті зазначеного слід зауважити, що довготривалий розвиток ліберальної ідеології, окрім, власне, лібертаріанства як її сучасного переважаючого напрямку, спричинило виникнення постмодерну, який є одним із основних понять сучасної соціальної теорії та відображає тенденції організації та розвитку явищ і процесів суспільного життя, а також культури в інформаційному

суспільстві. Основою сучасного постмодерну виступає особливий світогляд, який остаточно набув доміантного характеру у суспільній свідомості завдяки інформаційно-технологічному прогресу останніх десятиліть. Ключовою особливістю даного світогляду є допущення реального одночасного співіснування різних, протилежних, взаємовиключних, але при цьому рівнозначних точок зору на будь-які явища, факти, процеси тощо. Така своєрідність постмодерну, у свою чергу, обумовлює заперечення об'єктивності буття та знання про нього, перетворюючи його пошук на мистецтво організації відповідних дискурсивних практик, текстуальну гру та риторичку, замкнену у вузькі межі абсолютизованого суб'єктивізму.

У філософській науковій літературі відзначається, що «постмодернізм заперечує ієрархічний принцип у розбудові суспільства, скасовує авторитет традиційних релігійних та моральних цінностей, інкримінуючи їм репресивні функції по відношенню до природи людини, її свободи та недоторканності людської особистості... Постмодернізм абсолютизує земне життя людини в її іманентній винятковості та замкненості, не беручи до уваги ту обставину, що вся історія світової цивілізації і культури відбувалася під знаком трансценденції, тобто в умовах подолання ірраціонального, стихійного, природного начала людського існування, що знаходило своє безумовне виправдання у вищому та вічному призначенні, яке перебуває поза часовими межами буття людини» [18, с. 76].

У правовому вимірі постмодерн характеризується відходом від будь-яких об'єктивних, смислоутворюючих засад права, обґрунтовуючи тим самим необхідність його пізнання та тлумачення в межах безмежної кількості ракурсів, фрагментів, ситуацій тощо. Відтак, право в умовах постмодерну все більше емансипується не лише від його об'єктивної моральної складової, за допомогою якої правове регулювання суспільних відносин повинно спрямовуватися на примноження добра у суспільному житті, але й від будь-яких інших соціальних закономірностей, які проявляють себе у різних сферах суспільного розвитку. За цих обставин осмислення правових понять, тлумачення норм права, визначення цілей правового регулювання певних суспільних відносин можуть бути наслідком лише конфліктно-компромісних відносин, а не відповідних причинно-наслідкових зв'язків та ціннісних орієнтирів. Постмодерн відкидає об'єктивну реальність, у тому числі нормативну, обмежуючи основу її пізнання суто суб'єктивними уявленнями, почуттями, інтересами тощо. Така ситуація призводить до того, що, наприклад, правова норма або певне юридично значуще поняття, доведене до відома суб'єктів права, отримує або принаймні потенційно може отримати безліч смислових контекстів та тлумачень, позбавлених жодних об'єктивних критеріїв або меж їх адекватного сприйняття.

У науковій літературі зазначається, що «в результаті операції зіставлення знаків тексту права і конкретної діяльності, а також завдяки застосуванню логічних операцій умовиводу та висновків, звичні знаки, які виражають текст права, наділяються новими пояснювальними функціями, новими значеннями. Якщо говорити максимально спрощено, правові норми отримують нову антропологічну інтерпретацію внаслідок нових потреб в новій діяльності, заснованій на гуманістичних принципах. Так зароджується нове юридико-антропологічне знання, виражене у судженнях і знаках» [19, с. 355].

Постмодерн знімає будь-які моральні питання в процесі осмислення та реалізації права, заперечуючи регулюючу функцію моральної свідомості особистості. У такий спосіб суб'єкт права, здійснюючи тлумачення правових приписів, повинен керуватися лише індивідуальною інтерпретацією тієї чи іншої практичної ситуації, яку він здійснює, як правило, з позиції егоцентризму. Багатозначність права, тотальний релятивізм та відносність однотипних суспільних відносин в умовах постмодерну сприяють загостренню проблеми інтерпретації права, підвищенню конфліктогенності правових норм, ентропії соціальних взаємозв'язків, деформуючи тим самим правопорядок в суспільстві.

Слід погодитися зі словами Б. Мелкевіка, що «постмодернізм своїм «прощенням з розумом» спрямовує юридичну думку на шлях нормативного скинення права, що ми вважаємо антиюридичним. У такий спосіб юридичний постмодернізм – лише вираження всезагального нігілізму. Постмодерн, заперечуючи будь-які міркування практичної філософії стосовно легітимної та нелегітимної влади, справедливості та несправедливості, законності та незаконності, нормативності та фактичності, роззброює нас перед вимогами спільного життя, особливо в громадському, державному або світовому плані. Зважаючи на те, що немає логічного місця для таких міркувань, у нас немає більше жодної інстанції, аби боротися проти сил, що несуть людству небезпеку або не бажають поважати його. Отже, юридичний постмодернізм відчиняє двері будь-якому свавіллю. Оскільки постмодернізм нехтує питанням смислу в праві, будь-яка правова практика стає непотрібною,

якщо навіть не марною. Не будучи здатним нести практичну відповідальність у сфері права, юридичний постмодернізм презентує лише естетичний вихід за межі практичного світу» [20, с. 227].

Очевидним слід визнати, що конструювання багатоманітної реальності в умовах постмодерну, в якому має місце апологія суб'єктивізму, вимагає певного ресурсного забезпечення. При цьому у даному випадку мова йде не стільки про відповідні матеріальні та фінансові ресурси, які завжди є необхідними в межах здійснення відповідної діяльності, скільки про різноманітні технологічні засоби утвердження реалій постмодерну. У сучасних умовах таким засобом став Інтернет як глобальний віртуальний простір, природа якого надає можливість розширити індивідуальну свободу майже до абсолютного рівня. Адже Інтернет, попри всі спроби як сучасного світового співтовариства, так і окремих держав на національному рівні, забезпечити належне правове регулювання мережових відносин, де-факто продовжує залишатися простором необмеженого самовираження індивідів, в якому принаймні на віртуальному рівні можливо все, у тому числі поширення шкідливої та навіть небезпечної для життя і здоров'я людини інформації. Як зазначається у науковій літературі, «кіберпростір створює абсолютно нове культурне поле, яке справляє величезний вплив на масову свідомість, породжує віртуальну особистість, позбавлену тілесності, статі, віку, тим самим наділяючи її недосяжними раніше ступенями свободи. Почуття свободи, яку надає віртуальна реальність, може виявитися бажанням свободи лише особисто для себе» [21, с. 476-477].

У вказаному контексті потрібно також враховувати, що інформаційно-технологічна, віртуальна природа Інтернету не просто суттєво ускладнює, а, по суті, практично унеможлиблює його належне правове регулювання, яке повинно мати чіткий формалізований характер та об'єктивно не може враховувати всі технологічні аспекти мережевого соціального середовища. Реалії сьогодення переконливо свідчать, що правова система вимушена постійно «наздоганяти» Інтернет, пристосовуючи як правові норми, так і правореалізаційну діяльність, під ті «правила гри», які обумовлені об'єктивною природою кіберпростору та фактично панують у віртуальному середовищі.

У зв'язку із цим засоби контролю інформаційного простору в мережі Інтернет, які використовують сучасні держави на підставі відповідних законодавчих актів, зокрема такі, як блокування або заборона доступу до сайтів, що містять інформацію, яка порушує чинне в тій чи іншій країні законодавство, фільтрування інформаційного потоку в місцях загального користування на основі так званих «чорних» чи «білих» списків інтернет-сайтів, відстеження активності інтернет-користувачів, авторизація користувачів при доступі в Інтернет із застосуванням програмних чи апаратних засобів [22, с. 136] тощо, не досягають поставлених цілей.

Інтернет як глобальний простір віртуального світу, в межах якого об'єктивна реальність з її конкретними фактами перетворюється на ймовірну можливість, уявність, симулятивну дійсність, породжує особливе сприйняття фізичної, матеріально-духовної реальності та її соціонормативних систем, у тому числі права і моралі. Трансформуючи у такий спосіб грані соціальної взаємодії, руйнуючи її традиційний характер, Інтернет та віртуальний світ загалом створює насамперед не стільки зручне альтернативне середовище для міжособистісної та міжгрупової комунікації, скільки «комфортні» умови для абсолютизації людської свободи. Одним із найбільш яскравих прикладів, який підтверджує зазначений факт, є стрімке поширення в Інтернеті за останні роки різних форм вираження ненависті та інших негативних емоцій, так званої «hate speech», які провокують конфліктність та посилюють деструктивні стани свідомості індивідів. Очевидно, що поза контекстом віртуального простору, тобто у реальному житті подібну практику уявити досить складно, оскільки, по-перше, у більшості подібних випадків доведеться одразу ж відповідати у тій чи іншій формі, і, по-друге, реальне життя задає більш-менш чіткі межі можливого і неможливого, які у цифровій комунікації втрачають своє значення.

Слід погодитись, що «Інтернет знімає чимало соціальних бар'єрів, зокрема, особистість може керуватися лише особистими поглядами та не апелювати до авторитетів, не враховувати думку більшості, ігнорувати норми моралі, безперешкодно виражати свою думку, більш повно реалізувати своє право на володіння інформацією... Таким чином, у людини вже відсутня потреба звертати увагу на можливі заборони та приписи, вона може думати, бажати, заперечувати що-небудь і вдавати, наче цих заборон не існує» [23, с. 214-215].

Відтак, Інтернет, віртуальний світ, кіберпростір стали тими комунікативними платформами, в межах яких індивіди все більше прагнуть, з одного боку, до необмеженого самовираження, абсолютної свободи творчості, а з іншого – до заперечення будь-якої нормативності, спрямованої

на встановлення чітких правил її вираження, у тому числі відповідних обмежень. При цьому будь-які спроби встановити чіткі правила комунікації в Інтернеті у контексті моральних та правових вимог не призводять і не можуть призвести до бажаного ефекту саме у зв'язку із його віртуальною природою, в якій будь-що, кожен об'єкт, стан або факт, без жодних обмежень може бути іншим або таким, що відрізнятиметься від подібного у реальному світі. Адже віртуальне середовище, зокрема Інтернет, якщо і не знищує традиційну ціннісну орієнтацію інформації (позитивну та негативну) незалежно від форми її вираження, то принаймні суттєво деформує її, формуючи при цьому особливу цифрову культуру, основу якої складає абсолютна свобода вибору та безперешкодне конструювання індивідом своїх особистих цінностей.

Як наслідок розвитку всіх зазначених вище процесів та ідей, традиційний та усталений протягом багатьох віків зміст все більшої кількості соціально значущих понять починає піддаватися все більшим сумнівам, а отже, переосмислюватися в межах загальної формули: «а хто сказав, що це, власне, так, а не інакше?», «а чому ви вважаєте, що це правильно або неправильно»? На підтвердження зазначеного можна проілюструвати чимало прикладів, які можна навести як в межах наукового знання та, зокрема, юридичної науки, так і в межах суспільного життя загалом (наприклад, толерантність, шлюб, гендер тощо).

Висновки. З урахуванням всього вищенаведеного, можемо зробити наступні висновки:

1. Парадигмою розвитку сучасної юридичної науки є антропоцентризм, філософсько-світоглядні засади якого почали остаточно оформлюватися у цілісну систему базових концептів державно-правового розвитку ще в епоху Ренесансу (Відродження), що започаткувала процеси секуляризації та раціоналізації суспільного життя. Результатом розвитку гуманістичних ідей мислителів епохи Відродження стало виникнення лібералізму як особливої ідеології, яка стверджує абсолютну цінність людини та вільний вибір нею способу свого життя. Протягом тривалого багатівікового історичного періоду ліберальна ідеологія пройшла складний та суперечливий шлях свого розвитку, внаслідок якого набула якості глобального масштабу та вихідної, базисної засади розбудови сучасної демократичної, правової держави. При цьому особливістю нинішнього етапу розвитку лібералізму є поступова радикалізація змісту його основних положень, яка пов'язана з надшвидким науково-технічним прогресом та функціонуванням нової інформаційно-технологічної реальності, в межах якої кожна особистість отримує практично необмежені можливості у створенні та поширенні власних ідей та концептів свого віртуального буття, у тому числі будь-яких ідентичностей.

2. Багатівікова соціальна практика вільного розвитку індивідів в наш час призвела до виникнення особливого типу цивілізації, основна особливість якої полягає у тому, що вона розвивається у протистоянні традиційному типу культури, яке все більше набуває агресивних форм свого вираження на макро- та мікрорівнях. У вказаному контексті мова йде про те, що сучасний радикальний лібералізм (лібертаріанство) відкидає об'єктивну та справжню сутність оточуючих явищ і процесів, перетворюючи тим самим будь-який об'єкт наукового чи іншого способу пізнання багатоманітної реальності на самодостатню суб'єктивну думку про нього. У такий спосіб для сучасної вільної особистості справжня сутність, природа та значення будь-якого явища чи поняття вже не має першочергового значення, оскільки воно трансформується у суб'єктивну думку про нього, окремі з яких, за допомогою конкретних механізмів починають набувати рівня всезагального масштабу та еквіваленту, на який повинен рівнятися розвиток будь-яких суспільних відносин. На жаль, але в цих умовах навіть раціоналізм фактично втрачає свої соціальні позиції та поступається місцем суб'єктивним враженням, емоціям та відчуттям, які позбавлені будь-якого об'єктивного підґрунтя або джерела.

3. Сучасна ліберальна ідеологія та постмодерністський дискурс суттєво ускладнюють виконання основного завдання юридичної науки – розробка і систематизація об'єктивних знань про державно-правові явища, закономірності їх функціонування та розвитку. Останнє, у свою чергу, пов'язано з тим, що безмежна свобода вибору вихідних аксіоматичних першооснов наукової діяльності, базових смислових контекстів та цінностей її здійснення, призводить до отримання безлічі відповідей на поставлені перед юридичною наукою завдання. У такий спосіб заперечується єдина наукова істина, що засновується на так званій «догматичній» або «сакральній» складовій певної культури, яка конститує весь процес подальшого доведення правильності або хибності певної ідеї, концепції або теорії з відповідними йому логічними обґрунтуваннями. З цього випливає, що будь-яка наука, яка передбачає велику кількість «рецептів» розвитку суспільства і держави, нерідко неузгоджених між собою, не стільки сприяє висхідному, прогресивному розвитку

відповідних соціальних інститутів, скільки здебільшого обслуговує сама себе, своє власне право на належне місце в системі фахової людської діяльності, оскільки її різноманітні результати не можуть отримати загальносуспільного визнання та реального впровадження у відповідну соціальну практику. Така наука перетворюється на своєрідну «річ у собі», діяльність в межах якої слугує засобом досягнення приватних інтересів, а не встановлення об'єктивних, істинних знань про оточуючі феномени багатоманітної соціальної дійсності.

Список використаних джерел

1. Лапаева В. В. Типы правопонимания: правовая теория и практика: монография. Москва : Российская академия правосудия, 2012. 579 с.
2. Варламова Н. В. Типология правопонимания и современные тенденции развития теории права: монография. Москва : ГУВШЭ, ИГПРАН, 2010. 143 с.
3. Чікарькова М. Ю. Біблійний антропоцентризм та концепція володарювання людини в світі. Вісник Харківського Національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки». 2014. № 1083. Вип. 49. С. 85-90.
4. Пилипишин П. Філософсько-правові принципи середньовіччя як фундамент християнського індивідуалізму. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 7. С. 270-275. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.47>.
5. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права. Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 1093 с.
6. Омельчук О. М. Поведінка людини: філософсько-правовий вимір: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. 384 с.
7. История политических и правовых учений : учебник для вузов / под ред. В. С. Нерсесянца. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2004. 944 с.
8. Лаваль К. Человек экономический. Эссе о происхождении неолиберализма / Пер. с франц. С. Рындина. Москва: Новое литературное обозрение, 2010. 432 с.
9. Олійник У. М. Утвердження права на свободу думки совісті та релігії в філософії права епохи Просвітництва. Університетські наукові записки. 2017. № 63. С. 336-346.
10. Швырев В. С. Рациональность как ценность культуры. Москва : Прогресс-Традиция, 2003. 130 с.
11. Шаов А. А. Человек экономический как идеальная модель личности: становление и развитие в идеологическом пространстве западноевропейского общества: автореф. дис. ... доктора философских наук; специальность: 09.00.11 – «социальная философия». Краснодар, 2012. 45 с.
12. Мальцев Г. В. Социальные основания права. Москва : Норма, 2007. 800 с.
13. Крестовська Н. М. Правові аспекти лібертаріанства. Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 1. С. 46-49.
14. Хайек Ф. Дорога к рабству / Пер. с англ. Москва : Новое издательство, 2005. 264 с.
15. Нозик Р. Анархия, государство и утопия / Пер. с англ. Б. Пинскера; под ред. Ю. Кузнецова и А. Куряева. Москва : ИРИСЭН, 2008. 424 с.
16. Ротбард М. К новой свободе: Либертарианский манифест / Пер. с англ.: Б. Пинскер. Москва : Новое издательство, 2009. 398 с.
17. Гаджиев К. С. Кризис или закат либерализма? Власть. 2017. Т. 25. № 3. С. 7-17.
18. Саврей В. Я. Философия постмодернизма в новой культурно-исторической парадигме. Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Познание. 2019. № 11 (98). С. 75-80.
19. Пучков О. А. Антропологическое постижение права : монография. Екатеринбург : УрГЮА, 1999. 384 с.
20. Мелькевік Б. Постмодернізм, право та «прощання з розумом». Критика постмодерної правової концепції. Філософія права і загальна теорія права. 2013. № 2. С. 215-228.
21. Могилевская Г. И. Киберпространство: свобода игры или игра в свободу. Молодой ученый. 2012. № 3. С. 474-477.
22. Солдатенко О. Інформаційний простір у мережі Інтернет: правове регулювання та контроль. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 5. С. 134-140.
23. Южанинова Е. Р. Реализация ценности свободы в пространстве интернета. Историческая и социально-образовательная мысль. 2013. № 4 (20). С. 214-218.

References

1. *Lapaeva V. V.* Tipy pravoponimaniya: pravovaya teoriya i praktika: monografiya. Moskva: Rossijskaya akademiya pravosudiya, 2012. 579 s.
2. *Varlamova N. V.* Tipologiya pravoponimaniya i sovremennye tendencii razvitiya teorii prava: monografiya. Moskva: GUVShE, IGPRAN, 2010. 143 s.
3. *Chikarkova M. Yu.* Bibliiniy antropotsentryzm ta kontseptsiiia volodariuvannia liudyny v sviti. Visnyk Kharkivskoho Natsionalnogo universytetu imeni V.N. Karazina. Seriiia «Teoriia kultury i filosofiiia nauky». 2014. № 1083. Vyp. 49. S. 85-90.
4. *Pylypyslyn P.* Filosofsko-pravovi pryntsyipy serednovichchia yak fundament khrystyianskoho indyvidualizmu. Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo. 2020. № 7. S. 270-275. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.47>.
5. *Bachinin V. A.* Encyklopediia filosofii i sociologii prava. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo R. Aslanova «Yuridicheskij centr Press», 2006. 1093 s.
6. *Omelchuk O. M.* Povedinka liudyny: filosofsko-pravovyi vymir: monohrafiia. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava, 2012. 384 s.
7. *Istoriya politicheskikh i pravovyh uchenij* : uchebnik dlya vuzov / pod red. V. S. Nersesyanca. 4-e izd., pererab. i dop. Moskva: Norma, 2004. 944 s.
8. *Laval' K.* Chelovek ekonomicheskij. Esse o proiskhozhdenii neoliberalizma / Per. s franc. S. Ryndina. Moskva : Novoe literaturnoe obozrenie, 2010. 432 s.
9. *Oliinyk U. M.* Utverzhennia prava na svobodu dumky sovisti ta religii v filosofii prava epokhy Prosvitnytstva. Universytetski naukovy zapysky. 2017. № 63. S. 336-346.
10. *Shvyrev V. S.* Racional'nost' kak cennost' kul'tury. Moskva : Progress-Tradicija, 2003. 130 s.
11. *Shaov A. A.* Chelovek ekonomicheskij kak ideal'naya model' lichnosti: stanovlenie i razvitie v ideologicheskomo prostranstve zapadnoevropejskogo obshchestva: avtoref. dis. ... doktora filosofskikh nauk; special'nost': 09.00.11 – «social'naya filosofiya». Krasnodar, 2012. 45 s.
12. *Mal'cev G. V.* Social'nye osnovaniya prava. Moskva : Norma, 2007. 800 s.
13. *Krestovska N. M.* Pravovi aspekty libertarianstva. Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy: u 3 t.: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 15 travnia 2020 r.) / vidp. red. M. R. Arakelian. Odesa: Helvetyka, 2020. T. 1. S. 46-49.
14. *Hajek F.* Doroga k rabstvu / Per. s angl. Moskva : Novoe izdatel'stvo, 2005. 264 s.
15. *Nozik R.* Anarhiya, gosudarstvo i utopiya / Per. s angl. B. Pinsker; pod red. Yu. Kuznecova i A. Kuryaeva. Moskva : IRISEN, 2008. 424 s.
16. *Rotbard M.* K novoj svobode: Libertarianskij manifest / Per. s angl.: B. Pinsker. Moskva : Novoe izdatel'stvo, 2009. 398 s.
17. *Gadzhiev K. S.* Krizis ili zakat liberalizma? *Vlast'*. 2017. T. 25. № 3. S. 7-17.
18. *Savrej V. Ya.* Filosofiya postmodernizma v novoj kul'turno-istoricheskoi paradigme. *Sovremennaya nauka: aktual'nye problemy teorii i praktiki*. Seriya: Poznanie. 2019. № 11 (98). S. 75-80.
19. *Puchkov O. A.* Antropologicheskoe postizhenie prava : monografiya. Ekaterinburg : UrGYuA, 1999. 384 s.
20. *Melkevik B.* Postmodernizm, pravo ta «proshchannia z rozumom». *Krytyka postmodernoi pravovoi kontseptsii*. Filosofiiia prava i zahalna teoriia prava. 2013. № 2. S. 215-228.
21. *Mogilevskaya G. I.* Kiberprostranstvo: svoboda igry ili igra v svobodu. *Molodoj uchyonyj*. 2012. № 3. S. 474-477.
22. *Soldatenko O.* Informatsiinyi prostir u merezhi Internet: pravove rehuliuivannia ta kontrol. *Podpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. 2018. № 5. S. 134-140.
23. *Yuzhaninova E. R.* Realizaciya cennosti svobody v prostranstve interneta. *Istoricheskaya i social'no-obrazovatel'naya mysl'*. 2013. № 4 (20). S. 214-218.

Сунегін С. О. Антропоцентризм як парадигма розвитку юридичної науки: історичні витоки та сучасний контекст

Стаття присвячена дослідженню історичних витоків антропоцентризму як базисної парадигми розвитку сучасної юридичної науки та особливостей його трансформації в умовах сьогодення. Наголошується, що особливістю нинішнього етапу розвитку лібералізму є поступова радикалізація змісту його основних положень, яка стала можливою завдяки постмодернізму та надшвидкому науково-технічному прогресу та функціонуванню нової інформаційно-технологічної реальності. Обґрунтовується думка про виникнення в сучасних реаліях специфічного типу цивілізації, основна особливість якої полягає у тому, що вона розвивається у протистоянні традиційному типу культури, яке все більше набуває агресивних форм його вираження на макро- та мікрорівнях.

Ключові слова: антропоцентризм, юридична наука, гуманізм, право, лібералізм, раціоналізм, постмодерн, Інтернет, віртуальна реальність.

Suniehin S. O. Anthropocentrism as a paradigm of legal science: historical origins and modern context

The article is devoted to the study of the historical origins of anthropocentrism as a basic paradigm of development of modern jurisprudence and the peculiarities of its transformation in today's conditions. It is noted that with the beginning of the Renaissance anthropocentrism finally began to take shape in a fundamental system of ideas and principles of philosophical and ideological significance, which laid radical changes in European public consciousness associated with the formation of an autonomous worldview, which is completely self-sufficient, free and does not depend on any supernatural influences. In the future, these ideas were significantly developed during the Reformation and the Enlightenment, which became a natural consequence of the establishment of the principle of individualism in social life. It is on the basis of methodological ideas of the Enlightenment was finally formed liberal ideology with an appropriate system of its main trends in various sectors and areas of public life.

Emphasis is placed on the fact that during a long historical period, liberal ideology has passed a complex and contradictory path of its development, as a result of which it has acquired the qualities of global scale and the basic basis of building a modern democratic state governed by the rule of law. The peculiarity of the current stage of development of liberalism is the gradual radicalization of the content of its main provisions, which is associated with rapid scientific and technological progress and the functioning of a new information and technological reality, within which each individual receives almost unlimited opportunities to create and disseminate an ideas and concepts of their virtual existence, including any identities.

As a result of research the following conclusions are made:

1. Centuries of social practice of free development of individuals in our time has led to a special type of civilization, the main feature of which is that it develops in opposition to the traditional type of culture, which increasingly takes aggressive forms of expression at the macro and micro levels. In this context, we are talking about the fact that modern radical liberalism (libertarianism) rejects the objective and true essence of the surrounding phenomena and processes, thus turning any object of scientific or other way of knowing the diverse reality into a subjective opinion about it.

2. Modern liberal ideology and postmodernist discourse significantly complicates the main task of legal science – the development and systematization of objective knowledge about state and legal phenomena, the laws of their functioning and development. The latter, in turn, is due to the fact that the unlimited freedom to choose the original axiomatic principles of scientific activity, the basic semantic contexts and values of its implementation, leads to many answers to the challenges posed by legal science. In this way, the only scientific truth based on the so-called «dogmatic» or «sacred» component of a certain culture, which constitutes the whole process of further proving the correctness or falsity of a certain idea, concept or theory with the corresponding rationale, is denied.

Keywords: anthropocentrism, legal science, humanism, law, liberalism, rationalism, postmodern, Internet, virtual reality.

DOI: 10.33663/2524-017X-2021-12-41